

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Harni, Esko

Title: Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistiset tendenssit ordoliberalismin näkökulmasta

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Harni, E. (2014). Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistiset tendenssit ordoliberalismin näkökulmasta. *Kansalaisyhteiskunta*, 5 (1), 71-90.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

ARTIKKELIT

YRITTÄJYYS- JA KANSALAISKASVATUKSEN UUSLIBERALISTISET TENDENSSIT ORDOLIBERALISMIN NÄKÖKULMASTA

Esko Harni*

Vuonna 1947 julkaistussa teoksessaan *Civitas Humana* (suom. *Ihmisten Valtio*) saksalainen talous- ja yhteiskuntatieteilijä Wilhelm Röpke on huolestunut yrittäjyyden ja vapaan markkinatalouden roolista sotien ja totalitarismin runtelmassa Euroopassa. Pyrkiessään artikuloimaan vaihtoehtoa markkinoiden vapautta ja itseohjautuvuutta korostavan *laissez faire*-liberalismin ja kollektivistisen talous- ja yhteiskuntasuunnittelun välille, hän kirjoittaa seuraavasti: ”Vapaata markkinatalouttahan voidaan sosiologis-vitaalis-moraalisessa suhteessa verrata holviin, joka sen vuoksi tarvitsee lujempia kannatinpylväitä” (Röpke 1947, 155).

Röpkelle keskeinen kysymys oli, kuinka turvata yrittäjyyden rooli massayhteiskunnan ja luokkakonfliktien läpäisemässä yhteiskunnassa (ks. esim. Bonefeld 2012). Kuinka luoda yrittäjyydestä koko yhteiskuntaa lävistävä eetos ja eettinen viitekehys? Kuinka siis tehdä yrittäjyydestä ”lujat kannatinpylväät”, jotka pitävät optimaalisesti toimivaa markkinataloutta toiminnassa? Röpken lausuma ja huoli eivät ole menettäneet merkitystään viimeisen seitsemänkymmenen vuoden aikana: yrittäjyydestä on tullut eräs keskeisimmistä poliittisista ja yhteiskunnallisista käsitteistä viime vuosina. Selkeä esimerkki tästä on yrittäjyyskasvatuksen entistä intensiivi-

* YTM, KM Esko Harni on osa-aikainen tuntiopettaja Jyväskylän yliopistossa ja valmistelee yrittäjyyden poliittista luonnetta myöhäiskapitalistisessa yhteiskunnassa käsittelevää väitöskirjaa valtio-opin oppiaineeseen. *Email: esko.p.harni@student.jyu.fi*

sempi tuominen kasvatuksen ja koulutuksen piiriin, aina esikouluista yliopistoihin (Harni 2014, tulossa).

Tässä artikkelissa tarkastellaan kansalaiskasvatukseen kytketyn yrittäjyyskasvatuksen uusliberalistisia tendenssejä ordoliberalismin perinteen näkökulmasta, ja etenkin sen erään keskeisimmän edustajan Wilhelm Röpken¹ ajatuksesta käsin. Artikkelin on luonteeltaan pääasiallisesti käsitteellis-teoreettinen katsaus yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen ordoliberalistisiin tendensseihin, mutta aineistona hyödynnetään myös yrittäjyys- ja kansalaiskasvatusta koskevia koulutuspoliittisia dokumentteja ja politiikkaohjelmia. Artikkelissa ei pyritä esittämään, että suomalaisessa koulutuspolitiikassa 2000-luvulla olisi eksaktisti kyse ordoliberalismista. Ordoliberalismia lähestytään ja hyödynnetään pikemminkin historiallisena paradigmana², josta käsin kyetään artikuloimaan keskeinen ulottuvuus yrittäjyys- ja kansalaiskasvatusta koskevaan kriittiseen keskusteluun ja tutkimukseen. Teoreettisina viitekehyksinä artikkelissa toimivat Michel Foucault'n (2008) ordoliberalismi tulkinta, Wilhelm Röpken teokset *Ihmisten Valtio* (1947) ja *Taloustieteen perusongelmia* (1951) sekä muutamat ordoliberalismia käsittelevät kommentaarit (ks. esim. Bonfeld 2012; Virtanen 2006; Vähämäki 2009).

Artikkelin taustalla on hypoteesi siitä, että analyysit, joissa on sinänsä terävästi analysoitu sekä puolustettu yrittäjyyskasvatusta osana hyvinvointivaltiodiskurssia ja demokraattista kansalaiskasvatusta (ks. esim. Ikonen 2006), eivät välttämättä ole ottaneet huomioon uusliberalismille, ja etenkin ordoliberalismille tyypillistä tendenssiä muokata koko yhteiskuntaruumiista kilpailun ja tehokkaiden markkinamekanismien kenttä. Ordoliberalismin näkökulmasta markkinamekanismit ja koko yhteiskunnan kattava yrittäjyys eivät ole missään mielessä luonnollisia tai valtiosta erillisiä: ne on luotava yhteiskuntapoliittisten interventioiden avulla. Ordoliberalismissa markkinat ovat kyllä ”totuuden lopullinen mittari”, mutta eivät sen vuoksi että niitä luonnehtisi spontaanisuus tai jokin luonnollinen ominaisuus, vaan pikemminkin siksi, että niiden toimintaan puututaan jatkuvasti valtiovetoisten, yhteiskuntapoliittisten interventioiden kautta. Nämä interventiot luovat puitteet tehokkaalle markkinataloudelle. Artikkelissa esitetään, että yrittäjyyskasvatusta sellaisenaan tai kytkettynä kansalaiskasvatukseen voidaan tietyin varauksin pitää esimerkkinä tällaisesta interventiosta.

Siitä huolimatta, että artikkelissa esitetään jossain määrin kritiikkiä eräitä kriittisiä yrittäjyyskasvatuksen analyyseja kohtaan, ei tarkoitus ole osoittaa niitä sinänsä vääriksi. Pyrkimys on pikemminkin täydentää näitä analyyseja näkökulmalla, jonka keskeisimmät huomiot voidaan tiivistää seuraavasti:

1) Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatukseen kytkeytyvä uusliberalistinen koulutus- ja yhteiskuntapolitiikka ei ordoliberalismin näkökulmasta tiivisty aja-

tukseen vapaista – valtiosta tai yhteiskunnasta erillisistä – markkinoista. Ordoliberalistisen perinteen valossa kyse on pikemminkin markkinoista ja kilpailumekanismeista, jotka on luotava aktiivisten yhteiskunta- ja koulutuspoliittisten interventioiden kautta

2) Ordoliberalismin näkökulmasta markkina- ja kilpailumekanismit, yhteiskuntapolitiikka ja kansalaisuus eivät ole toisistaan erillisiä elementtejä, vaan tarvitsevat toisiaan ja muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, eräänlaisen yleistetyn kilpailun olemuksen, *eidoksen*. Tästä näkökulmasta käsin kansalaiskasvatukseen kytketty yrittäjyyskasvatus voidaan ymmärtää kilpailun ja tehokkaasti toimivien markkinamekanismien luomisena, ei niinkään niiden täydentäjinä, paikkaajina tai passiivisena reagoitina suhteessa niihin.

3) Mikäli yhteiskunta- ja koulutuspolitiikan on aktiivisesti luotava tilaa markkinamekanismeille yhteiskuntaan, ei yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen välinen problematiikka ole lähtökohtaisesti niin selkeä kuin sitä puolustavissa tai kritisoivissa teksteissä usein oletetaan. Uusliberalistinen koulutuspolitiikka, johon kansalaiskasvatukseen kytketty yrittäjyyskasvatus ainakin jossain määrin sisältyy, ei nimittäin ordoliberalismin artikuloimasta näkökulmasta käsin ole ainoastaan reagoitina ja sopeutumista vapaiden markkinoiden vaatimukseen, vaan näiden ”vapaiden” markkinoiden aktiivista luomista.

Konteksti

Artikkelissa pureudutaan laajasti katsottuna yrittäjyyden, uusliberalismin ja kansalaisuuden väliseen problematiikkaan. Yrittäjyydestä, yrittäjämäisistä käytännöistä ja esimerkiksi yrittäjyyskasvatuksesta on kirjoitettu viime vuosina runsaasti (ks. esim. Ikonen 2006; Korhonen 2012; Brunila & Mononen-Batista Costa 2010; Harni 2014, tulossa; Berglund 2013). Yrittäjyydestä ja yrittäjyyskasvatuksesta on tullut osa niin kansallisia politiikkaohjelmia (Opetusministeriö 2009, 2004), opetussuunnitelmia (Opetushallitus 2004) kuin esimerkiksi maahanmuuttajien työllistämishankkeita (Könönen 2013). OECD:n linjauksissa yrittäjyyskasvatuksesta näyttää tulleen varsinainen taikasana. Sen on nähty turvaavan niin Euroopan taloudellinen kehitys, kansallinen hyvinvointi kuin sosiaalinen yhteenkuuluvuuskin. (Euroopan komissio 2003.) Yrittäjyyden ideassa ei ole kyse ainoastaan tehokkuuden lisäämisestä, vaan myös arvomaailman muutoksesta. Yrittäjyys on alkanut symbolisoida vapautta, luovuutta, edistystä ja tehokkuutta vastapainona byrokratialle, keskushallinnolle sekä kansalaisten oma-aloitteisuuden tuhoavalle ja tasapäistävälle hyvinvointivaltiolle. (Brunila & Mononen-Batista Costa 2010, 207.)

Yrittäjyyden ja kansalaisuuden välisen suhteen tarkastelu on ollut runsasta etenkin Michel Foucault’sta innostuksensa saaneessa hallinnan tutkimuksessa (*gouvernementalité*) (ks. ”hallinnallisuudesta” Foucault 1991). Hallinnan tutkimuksessa kansalaisuutta on tarkasteltu osana uusliberalistista hallinnan eetosta, jolloin siinä korostuvat itsen vastuullistamisen, aktiivisuuden ja joustavuuden ihanteet. Kansalaisuus määrittyy näissä näkökulmissa muutoksena oikeuksia korostavasta hyvinvointivaltiollisesta kehyskertomuksesta kohti velvollisuuksia korostavaa uusliberalistista hallinnan eetosta. (ks. esim. Saastamoinen 2010.) Hallinnan tutkimuksen näkökulmasta uusliberalismissa on keskeistä yrittäjämäisen subjektin, *yrittäjämिनän* (”enterprising self”) tuottaminen, jossa juuri koulutuksella on keskeinen rooli. Kriittisessä yrittäjyyskasvatustutkimuksessa korostetaan muun muassa, että ”koulutuksella on tärkeä asema uusliberalistisen hallinnan toteuttamisessa, koska se kohdistuu yksilön mielen sisältöihin kuten oppimiskykyyn, uteliaisuuteen, joustavuuteen ja luovuuteen ja suuntaa niitä tuotannon palvelukseen” (Keskitalo-Foley, Komulainen & Naskali 2010, 22). Ikonen (2006) on puolestaan huomauttanut, että yrittäjyyskasvatus ei välttämättä ole – tai sen ei ainakaan välttämättä tarvitse olla – sidoksissa uusliberalistiseen kehyskertomukseen. *Yrittäjyyskasvatus – kansalaisen taloudellista autonomiaa etsimässä* -kirjassaan hän esittää yrittäjyyskasvatuksen soveltuvan yhtä lailla hyvinvointivaltiolliseen kuin uusliberalistiseen kehyskertomukseen, mutta näkökulmasta riippuen sen saavan varsin erilaisia merkityksiä. Ikonen mukaan keskeistä on yrittäjyys-käsitteen reartikulaatio, jonka avulla yrittäjyyden käsite irrotettaisiin sen hegemonisesta käytöstä ja tuotaisiin osaksi demokraattisempaa ja vastuullisempaa yrittäjyysdiskurssia. (Ikonen 2006, 62–70.)

Viitataan artikkelissa ”yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistisilla tendensseillä” edellä kuvattuun keskusteluun. Jaan esimerkiksi Ikonen (2006) esittämän huomion, jonka mukaan yrittäjyyskasvatus voidaan asettaa palvelemaan niin uusliberalistista kehyskertomusta kuin solidaarisuutta ja demokraattisia arvoja korostavaa kansalaiskasvatusta. Olen myös Ikonen (emt.) kanssa samaa mieltä siitä, että yrittäjyys on ambivalentti ja poliittinen käsite, ja täten se voidaan haluttaessa reartikuloida kohti kestävämpää ja vastuullisempaa yrittäjyysdiskurssia. Esitän kuitenkin, että vastakkainasettelu markkinoiden spontaaniutta korostavan uusliberalistisen kehyskertomuksen ja solidaarisuutta sekä demokraattisuutta korostavan kansalaiskasvatuksen välillä ei ole johdonmukainen kriittisen yrittäjyyskasvatustutkimuksen kannalta. Yrittäjyyskasvatuksessa ei ole ainoastaan kysymys kansalaisyhteiskunnan ja kansalaisuuden markkinoitumisesta, saati perinteisten, markkinoiden ulkopuolella ajateltuna olevien sfäärien passiivisesta reagoinnista suhteessa markkinoiden muuttuviin tarpeisiin. Esitän, että ordoliberalismin näkökulmasta yrittäjyyskasvatus voidaan ymmärtää osana tehokkaasti toimivien markkinoiden luo-

mista, jossa heterogeeniset dispositiivit, kuten koulutus, kulttuuri ja lait pyrkivät puuttumaan yhteiskunnan ja elämän ehtoihin sellaisenaan ja luomaan koko yhteiskuntaan eräänlaisen kilpailun ja erottautumisen logiikan olemuksen, *eidoksen*. Tästä näkökulmasta käsin yrittäjyyskasvatus toki tähtää markkinoille orientoituneiden subjektiviteettien luomiseen, mutta ei – ainoastaan tai välttämättä – sen vuoksi, että kansalaisuus tai kansalaisyhteiskunta on saatava muistuttamaan tehokasta markkinalogiikkaa, vaan ennen kaikkea siksi, että tehokkaat markkinat luodaan ja tehdään mahdolliseksi näiden yrittäjämäisten subjektiviteettien kautta.

Uusliberalismi ja ”biopolitiikan synty”

Uusliberalismista on kirjoitettu paljon niin yhteiskuntatieteellisessä, filosofiassa kuin kasvatustieteellisessä tutkimuksessa (ks. esim. Rinne 2002; Hilpelä 2004; Harvey 2007; Mirowski & Plehwe 2009). Silti käsite on edelleen, kuten Koivusalo (2012, 198) osuvasti huomauttaa, ”eräänlainen sekasotku, johon liitetään milloin mitäkin näkemyksiä”. Etenkin suomalainen uusliberalismi on monimuotoinen kokonaisuus, joka koostuu niin amerikkalaisesta ”think tank” -visioinnista, valtion roolin jopa hieman tekopyhästä arvostelusta kuin hyvinvointivaltion puolustamisesta rajattoman kilpailun avulla (emt).

Artikkelissa uusliberalismia lähestytään Michel Foucault’n tarjoamien välineiden ja käsitteiden kautta. Artikkelin pohjautuu pitkälti Foucault’n Collège de Francen *Naissance de la biopolitique* (1978–79) -luennoilla esitettyyn luonnehdintaan, jonka mukaan uusliberalismi on pikemminkin useita eri käytäntöjä yhdistävä poliittisen hallinnan ohjelma tai organisoinnin malli, kuin yksinkertainen kaiken sisälleen sulkeva ideologia tai aate (ks. myös Hänninen 2010). Artikkelissa yhdytään muun muassa Vähämäen (2009, 195) esittämään tulkitintaan, jonka mukaan Foucault’n näkemys uusliberalismista ”uutena ohjauksen ja sääntelyn tekniikkana auttaa ylittämään paikoillaan junnaavaan keskustelun, jossa uusliberalismi nähdään valtiollisen sääntelyn purkamisena ja julkisen vallan yhteiskuntaan puuttumisen minimointina.”

Vuosien 1978–79 *Naissance de la biopolitique* -luennoilla Foucault’ta kiinnosti erityisesti uusliberalistisen hallinnan haaste vapauden käyttöä koskevana poliittisena ohjelmana. Tämä haaste näyttäytyi ongelmana siitä, kuinka voidaan hallita vapauden kanssa eläviä ja vapaudesta synnytettyjä subjektiviteetteja. Oikeusliberalismia enemmän luennoilla käsiteltiin talousliberalismia ja sen mukanaan tuomia haasteita hallinnalliselle järjelle ja markkinoilla toimivien taloussubjektien kontrolloinnille. On tietenkin muistettava, ettei uusliberalismi vielä 70-luvun lopussa yhdistynyt niin vahvasti globaalin talouden

diskursseihin tai Thatcherin ja Reaganin uuskonservatiiviseen arvomaailmaan. (Koivusalo 2012, 196–198.)

Siinä missä Foucault'n vuosien 1977–78 *Securité, territoire, population* -luennot käsittelevät hallinnallisuuden genealogiaa klassisesta Kreikasta ja Roomasta, aina kristillisen pastoraatin kautta 1600–1700 lukujen valtiojärkeen ja ”poliisitieteisiin”, vuoden 1978–79 luennot keskittyvät hallinnallisuuden liberaaleihin ja uusliberaaleihin muotoihin. Uusliberalismin historiaa ja hallinnan muotoja Foucault käsitteellistää kahdesta eri näkökulmasta käsin: II maailmansodan jälkeinen ordoliberalismi Saksan liittotasavallassa ja niin kutsutun Chicagon koulukunnan uusliberalismi Yhdysvalloissa.

Chicagon koulukunnan ja ordoliberaalien näkemystä uusliberalismista yhdistää keynesiläisyyden, sisällöllisen suunnittelun sekä talouden mekaniikkaan puuttuvan yhteiskuntapolitiikan kritiikki. Kuitenkin siinä missä Chicagon koulukunnan uusliberalismi pyrki tuomaan taloudellisen analyysin kaikille elämän osa-alueilla, ordoliberalismi peräänkuulutti markkinoiden ”kylmyyttä” paikkaavaa, mutta samalla sitä hyödyntävää elämänpolitiikkaa (*Vitalpolitik*). Amerikkalainen uusliberalismi on juuri tässä mielessä ordoliberalismia radikaalimpaa sekä eräällä tavalla naiivimpaa, sillä se pyrkii miehittämään koko yhteiskunnallisen rakenteen myös niissä suhteissa, joilla ei ole mitään tekemistä rahatalouden kanssa taloudellisella analyysillä. Ordoliberalismin peräänkuuluttama markkinoita mahdollistava ja niitä tukeva yhteiskuntapolitiikka pyrittiin korvaamaan amerikkalaisessa uusliberalismissa yksilötoimijoiden talousteoreettisella käyttäytymistieteellä. (Koivusalo 2012, 202–204.)

Uusliberalismissa on Foucault'lle kyse paitsi uudenlaisesta hallinnallisen järjen muodosta, myös biovallan järjen ja kentän laajenemisesta. Virtanen (2006, 214) esittää, että vaikka *Naissance de la biopolitique* -luentoja ensisilmäyksellä näyttää luonnehtivan pyrkimys erottaa 1900-luvun liberalismi ihmisten hallinnan järjenä klassisen poliittisen taloustieteen liberalismista, on luennoissa lopulta kysymys biovallan järjen uudelleen määrittelystä, joka laajentaa sen käsittämään markkinoiden elämästä huolehtimisen. Biovalta siirtyy siis koskettamaan – ihmisten, valtion ja väestön hyvinvoinnin ohella – markkinoiden olemassaoloa luomalla puitteet tehokkaille kilpailu- ja markkinamekanismeille. Juuri tätä suhdetta saksalaiset Freidburgin koulukunnan ordoliberaalit pyrkivät Foucault'n (2008, 75–101) mukaan valaisemaan. Foucault'n ordoliberalismi-tulkinnassa painottuu yhteys biovallan ulottuvuuteen, joka ei ainoastaan turvaa ja pyri lisäämään väestön hyvinvointia, vaan pyrkii pikemminkin eräänlaiseen yhteiskunnan tai elämän tuotantoon, jossa heterogeeniset elementit – kuten koulutus, kasvatus, kulttuuriset ehdot ja oikeus – pyrkivät puuttumaan elämän ja yhteiskunnan ehtojen kokonaisuuteen sellaisenaan. (vrt. Biebricher 2011.)

Ordoliberalismi ja markkinoiden anti-naturalismi

Ordoliberalismia kehittivät sodanjälkeisessä Saksan liittotasavallassa Ludwig Erhardin ympärille kehittynyt ryhmittymä, joka koostui lähinnä talous- ja oikeustieteilijöistä, joista keskeisimpinä mainittakoon Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Franz Böhm sekä Alfred Müller-Armack. Euckenin vuonna 1936 perustama *Ordo*-aikakausilehti toimi tämän ryhmittymän, jota on myöhemmin kutsuttu Freidburgin koulukunnaksi, yhdistävänä tekijänä. Ordoliberalismi ei koskaan kehittynyt puolueeksi tai muuksikaan perinteiseksi poliittiseksi entiteetiksi. Kyseessä oli pikemminkin akateemisista talous- ja oikeustieteilijöistä koostunut ryhmittymä, eräänlainen ”think tank” -verkosto, joka vaikutusvaltaisilla kirjoituksillaan loi pohjan sodanjälkeisen Saksan liittotasavallan talous- ja yhteiskuntapolitiikalle. (ks. esim. Bonefeld 2012; Foucault 2008, 75–101.)

Ordoliberalismin taustalla on modernin saksalaisen valtion ja sen legitimitetin kriisi, joka ulottuu aina Weimarin tasavallan aikoihin, ja joka kulminoitui viimeistään toisen maailmansodan jälkeisessä natsismin ja fasismin kokeuksessa. Kansallissosialismin runtelemassa sodan jälkeisessä Saksassa ei enää voitu turvautua yhteiseen historiaan, vahvaan keskushallintoon tai yhteiseen ideaan saksalaisuudesta, jotka olisivat voineet antaa oikeutuksen valtion olemassaololle. Tästä syystä sodanjälkeistä Saksaa vaivasi Foucault’n mukaan todellinen ”valtion pelko”. (Foucault 2008, 75.)

Ordoliberaalien mukaan tuleva Saksan valtio voisi perustua ainoastaan taloudelliselle vapaudelle ja sen turvaamiselle: valtio oli luotava tyhjästä talouden ehdoilla, talouden tarpeisiin. Yhteiskuntapolitiikan (*Gesellschaftspolitik*) tärkeäksi tehtäväksi muodostui tämän vapauden turvaaminen ja markkinoiden sekä niillä toimivien aktiivisten taloussubjektien luominen. Näin ordoliberalismi käänsi pääläelleen klassisen liberalismien ongelmanasettelun, jonka esimerkiksi amerikkalainen uusliberalismi otti jossain määrin itsestäänselvyytenä. Klassiselle liberalismille valtio tulee aina ensin. Siinä pyritään minimoimaan valtion roolia ja muodostamaan valtioton tila valtion sisälle. Ordoliberalismin kohdalla taas valtio ei ole ennalta annettu, tai siitä käsin ei lähdetä. Ongelmana on pikemminkin luoda markkinoiden avulla tilaa valtiolle. (Foucault 2008, 101–129.) Kuvatessaan ordoliberalismin suhdetta kollektivismiin ja klassisen liberalismien perinteeseen, Röpke (1951, 47) kirjoittaa seuraavasti:

”[...] yhtä päättävästi kuin hylkäämme monopolikapitalismin ja pääomien jättiläismäisen kasautumisen, yhtä päättävästi torjumme myös antaa mennä -periaatteen [...] Elinkelpoinen ja tyydyttävä markkinatalous ei synny siten, että tieteen tahtoen pidämme käsiämme ristissä. Se on päinvastoin taidokas luomus [...]”

Ordoliberalismin suhdetta vapaisiin markkinoihin voidaan kuvata seuraavanlaisen käsitepari-yhdistelmän avulla:

taloudellinen – poliittinen
vapaus – auktoriteetti
yritys – järjestys

Keskeistä kaikkien käsiteparien kohdalla on, että ne ovat symbioottisessa suhteessa toisiinsa. Taloudellinen sfääri on ordoliberalismille keskeisintä, mutta se ei ole mahdollista ilman poliittista, ilman vahvaa, taloudellista sfääriä mahdollistavaa valtiota. Tähän seikkaan liittyy myös toinen käsitepari. Taloudellinen vapaus on mahdollista vain auktoriteetin kautta: vain vahvana auktoriteettina toimiva valtio voi luoda taloudellisen vapauden. Järjestys, ”Ordnung”, johon myös ordoliberalismin käsite pohjautuu, takaa puolestaan yrityksen ja yrittäjyyden eetoksen, jonka on määrä läpäistä koko yhteiskunta.

Ordoliberalismille markkinoiden optimaalinen toiminta vaatii valpasta ja aktiivista yhteiskuntapolitiikkaa. Markkinamekanismit ja kilpailu on tehtävä mahdollisiksi, on luotava niiden ennakkoehdot ja turvattava niiden toiminta. Interventioiden määrä saattaa olla yhtä lukuisa kuin keynesiläisessä talouspolitiikassa, mutta niiden luonne on täysin eriävä. Ordoliberalismin mukaan markkinoihin ei pidä puuttua sisällöllisesti, vaan on kohdistettava interventiot niihin ehtoihin, jotka tekevät markkinatalouden mahdolliseksi. Yhteiskuntapolitiittisia interventioita ei siis ordoliberalismissa suunnata markkinoille, vaan markkinoita varten. (Virtanen 2006, 216.)

Ordoliberalismin artikuloimasta markkinoiden ja kilpailumekanismien anti-naturalismista käsin voidaan muotoilla kolme keskeistä strategista funktiota:

1. Teoreettinen jako taloudelliseen perustaan ja poliittis-juridiseen ylärakenteeseen on ordoliberalismin näkökulmasta kestävä. Markkinat ja kilpailumekanismit eivät ole luonnollisia, saati toisilleen vastakkaisia, vaan vaativat toimiakseen lukuisia yhteiskuntapolitiittisia interventioita.
2. Ordoliberalismin mukaan on hylättävä historiallinen hypoteesi, jonka mukaan sosiaalis-poliittiset muutokset ovat yksinkertaisesti seurausta talouden muutoksista.
3. Ordoliberalismille kapitalismia tai mitään universaalialta kapitalismin logiikkaa ei ole olemassa.

Vähämäen (2009, 204–205) tulkinnan mukaan ordoliberalismin näkemys poikkeaa radikaalisti modernin valtioajattelun ja oikeuspositivismin perinteestä, jossa aina ensin tulevat luonto ja yksilön subjektiivinen tai luonnolli-

nen oikeus selvitä hengissä. Tässä suhteessa moderni valtioajattelu, ja myös klassisen liberalismiin perinne lähtee usein liikkeelle Hobbesin kuvittelemasta luonnontilasta, jossa vallitsee kuuluisa ”kaikkien sota kaikkia vastaan” (*bellum omnium contrā omnēs*). Luonnontilasta ihmiset vapautuvat solmimalla sopimuksen suvereenin kanssa: luovuttamalla subjektiiviset oikeutensa keinotekoiselle valtiolle, josta tulee sekä rauhan takaaja että luonnollisen kilpailun ja kiistojen säätelijä. (Hobbes 1651/1991.) Ordoliberalismissa tämä klassisen liberalismiin omaksuma lähtökohta käännetään ylösalaisin. Siinä luonnontilasta ja luonnollisesta kilpailusta ei lähdetä ja luovuta, vaan se luodaan ja siihen päädytään. Wilhelm Röpke (1951, 10) kirjoittaa *Taloustieteen perusongelmia* -teoksessaan seuraavasti:

”Kun poliittinen anarkia auttamattomasti johtaa kaaokseen, huomaamme ihmeeksemme, että meidän talousjärjestelmämme on niin kaukana kaaoksesta, että voi melkein puhua kosmoksesta. Tämä järjestelmä on anarkistinen, mutta ei kaaosmainen, ja jos joku ei tajua siinä mitään ihmeellistä, emme mahda hänelle mitään [...] Emme voi olla ihastuneita toteamatta, että talouselämässä vallitsee järjestetty anarkia ja tunnemme kiihkeästi tarvetta päästä selville sen salaisuuksista.”

Röpkelle markkinat muodostavat eräänlaisen hallitun anarkian tilan, joka ei ole missään mielessä luonnollinen tai ennalta annettu. Tästä syystä valtiovetoisen yhteiskuntapolitiikan on luotava ”luonnontila”, jossa vallitsee yleistetty kilpailun, erottautumisen ja yrityksen logiikka. (ks. myös. Vähämäki 2009, 197–214). Röpke (1951, 225) painottaa, ettei ”kilpailutalouden rakenne ole läheskään niin yksinkertainen kuin sekä sen ystävät että viholliset ovat väittäneet”. Kilpailutalouden – termi, jolla Röpke näyttää paikoittain korvaavan sanan *kapitalismi* – toiminta on riippuvaista useista ”taloudellisista, oikeudellisista, siveellisistä, psykologisista ja poliittisista edellytyksistä, jotka eivät synny itsestään, vaan jotka meidän päivinämme on muotoiltava aina ajan vaatimusten mukaisiksi”. (emt., 226–227).

Ordoliberalismin ihanneyhteiskunta ei koostu markkinoilla tasavertaisesti tapahtuvasta vaihdosta, vaan kaikkialle ulottuvasta erottautumisen ja kilpailun logiikasta. Yhteiskuntapolitiikan tehtävä on luoda puitteet kilpailulla ja koko yhteiskunnan kentän kattavalla yrittäjämäisyydelle. Ordoliberalismin ihanneyhteiskunta ei koostu kansalaisista, joilla on oikeuksia, vaan yrityksistä, yrittäjistä ja kilpailijoista. (Bonfeld 2012, 637.) Ordoliberalismissa ei lähdetä ajatuksesta, että markkinat itsessään vievät asioita haluttuun suuntaan, sillä markkinat ja niillä toimivat subjektit ovat hauraita, ja lopulta täysin keinotekoisia. Foucault (2008, 120) esittääkin, että ordoliberalismin artikuloimaa koko yhteiskunnan kattavaa yrittäjämäisyyttä ja kilpailua luonnehtii, ei niin-

kään mikään luonnollinen ominaisuus, vaan olemus itsessään, *eidos*: ”Kilpailu on olemus itsessään, *eidos*. Kilpailu on toteamisen periaate. Kilpailulla on oma, sisäinen logiikka. Sillä on oma rakenteensa, joka tuottaa vaikutuksia vain jos tätä logiikkaa kunnioitetaan.” (Foucault 2008, 120, Käännös EH.)

Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatus

Kansalaiskasvatus voidaan laajasti määritellä tavoitteelliseksi ja tietoiseksi toiminnaksi, joka pyrkii kasvattamaan yksilöistä toimintakykyisiä yhteiskunnan jäseniä. Tai toisin sanoen: kansalaiskasvatus tähtää yhteiskunnan jäsenten valmistamiseen kansalaisuudelle asetettuihin vaatimuksiin. Tällainen määritelmä on tietenkin liian väljä, sillä se ei vielä kerro kansalaisuuden tai kansalaiskasvatuksen sisällöstä mitään. Seuraavassa käsittelen lyhyesti ja hyvin yleisellä tasolla kuinka aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattaminen on viimeisen vuosikymmenen aikana kytkeyty entistä intensiivisemmin yrittäjyhteiskuntaan ja yrittäjyyskasvatukseen. Kuvaan kuinka yrittäjyydestä, ja ennen kaikkea sisäisestä yrittäjyydestä on tullut keskeinen osa aktiivisen kansalaisen ihannetta: kuinka yrittäjyys ja kansalaisuus ovat nivoutuneet toisiinsa kansallisessa koulutuspolitiikassa.

Vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa aktiivinen kansalaisuus sidottiin yrittäjyyteen ja yrittäjyhteiskuntaan: yrittäjyyskasvatuksesta tehtiin keskeinen osa kansalaiskasvatusta. Suomen Opetusministeriön yleissivistävälle koulutukselle asettamat yrittäjyyskasvatuksen tavoitteet kiinnittyvät ensisijaisesti osallistuvan ja aktiivisen kansalaisuuden kehittämiseen sekä luovuuden ja innovaatiotoiminnan vahvistamiseen (Opetusministeriö 2009, 14–15). Yrittäjyyskasvatuksen yhteys kansalaiskasvatukseen on koulutuspoliittisissa linjauksissa ja dokumenteissa selkeä: yrittäjyyskasvatus on kansalaiskasvatusta. Kansalaisuuteen kasvattaminen tarkoittaa siis yrittäjyyteen kasvattamista tai yrittäjyyteen kasvattaminen tarkoittaa kansalaisuuteen kasvattamista tai jotain näiden kahden väliltä. (emt.)

Vaikka yrittäjyyskasvatus sellaisenaan kuin sitä pyritään kehittämään osaksi koulujärjestelmäämme, on osa ylikansallisia politiikkaohjelmia ja kansallista integraatiopolitiikkaa (ks. esim. Opetusministeriö 2004, 2009; Euroopan komissio 2003), ei yrittäjyyskasvatus sinänsä ole tuontitavaraa. Suomessa yrittäjyyskasvatuksen merkitystä on korostettu jo ennen 2000-luvun alun ylikansallisia politiikkaohjelmia. 1980-luvulla, keskellä taloudellista nousukautta, yrittäjyyskasvatus nousi osaksi koulutuspoliittista keskustelua Teollisuuden ja työnantajain keskusliiton toimesta. Tuolloin yrittäjyyskasvatuksen tavoite oli varmistaa, että kansantalous kehittyisi jatkossakin. Taloudellisen aloitteellisuuden edistämiseksi tarkoitettut toimenpiteet kuvastivat osuvasti 1980-luvun yrittäjyön-

teistä ilmapiiriä. Kansakunnalle haluttiin nostaa esikuvaksi ihmisiä, jotka olivat omalla osaamisellaan kohonneet taloudelliseen menestykseen. (Ikonen 2006, 11–14.)

Talouskasvu päättyi viimeistään 1990-luvun alussa ja myös yrittäjyyskasvatukseen liittyvä koulutuspoliittinen diskurssi sai uusia piirteitä ja merkityksiä. Kun aiemmin yrittäjyyskasvatuksella haluttiin varmistaa talouskasvun jatkuvuus, nyt sillä haluttiin turvata *talous ylipäänsä*. Ulkoisuuden yrittäjyyden ideaali muuttui koulutuspoliittiseksi diskurssiksi, jossa jokaisesta pyrittiin tehdä itsen tai sisäinen yrittäjä, joka toimii *kuin olisi* yrittäjä kaikille elämän osa-alueillaan. Yrittäjyyskasvatusta alettiin korostaa asennekasvatuksena, jonka tarkoitus oli saada nuoret itse työllistämään itseään, joko toisen palveluksessa tai yksityisesti. Myös yrittäjyyden käsite laajeni yhteiskunnallisten muutosten myötä. Enää ei puhuttu yrittäjyydestä tiukasti elinkeinon harjoittamisen mielessä, sillä ihminen voi olla ”yrittävä” tai ”yritteliäs”, vaikkei hän koskaan perustaisi omaa yritystä. (Ikonen 2006, 14.)

Tämä tendenssi voimistui 2000-luvun alussa Suomen integraatiopolitiikan myötä. Lissabonin Eurooppa-neuvoston kokouksessa asetettiin tavoitteeksi rakentaa unionista vuoteen 2010 mennessä ”maailman kilpailukykyisin ja dynaamisin tietopohjainen talous, joka kykenee ylläpitämään talouskasvua, luomaan uusia ja parempia työpaikkoja ja luomaan sosiaalista yhteenkuuluvuutta” (Opetusministeriö 2004, 6). Tämä edellytti toimenpiteitä yrittäjyyden ja yrittäjämäisen kansalaisuuden edistämiseksi. Näiden toimenpiteiden toteuttaminen asetettiin ennen kaikkea kasvatuksen ja koulutuksen tehtäväksi. (Euroopan komissio 2003.) Sama vaatimus esitettiin Matti Vanhasen hallituskauden 2003–2007 yrittäjyyden politiikkaohjelmassa, jossa korostettiin toimenpiteitä, joilla vahvistetaan kansalaisten pyrkimystä ja halua tulla yrittäjiksi. Keinoksi tähän tarjottiin yrittäjyyskasvatusta ja koulutusta. (Valtioneuvosto 2005, 3–4.)

Yrittäjyyskasvatuksesta on tullut keskeinen osa sekä kansallisesta että ylikansallista koulutuspolitiikkaa. Yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen merkitykset eivät kuitenkaan ole universaaleja tai ylihistoriallisia, vaan saavat erilaisia muotoja ja merkityksiä kulloisessakin yhteiskunnallis-taloudellisessa kontekstissa: ihminen voi olla yrittäjä, yrittäjämäinen tai yritteliäs monin eri tavoin ja ehdoin. Millaisesta yrittäjyydestä yrittäjyyskasvatuksessa sitten on nykyään kysymys? Kansallisissa koulutuspoliittisissa dokumenteissa yrittäjyyskasvatusta määritellään muun muassa seuraavasti:

”Yrittäjyyskasvatus on yrittäjyyttä ammatinharjoittamisena huomattavasti laajempi käsite [...] Se pitää sisällään sekä aktiivisen että oma-aloitteisen yksilön, yrittäjämäisen oppimisympäristön, koulutuksen ja yrittäjyyttä tukevan toimintaverkoston yhteistyön että yhteiskunnan aktiivisen ja yrittäjämäistä toimintaa tukevan politi-

kan. Yrittäjyyskasvatuksen tuloksena syntyy yritteliäisyyttä kaikilla yhteiskunnan tasoilla [...] Koulutuksen ja kasvatuksen tehtävä on tukea yrittäjyyden kehittymistä toimintatavaksi, jossa asenne, tahto ja halu toimia yhdistyvät tietoihin ja korkeaan osaamiseen”. (Opetusministeriö 2009, esipuhe.)

Yrittäjyydellä ei viitata yrittäjyyskasvatuksessa ainoastaan ammatinharjoittamiseen tai elinkeinon harjoittamiseen perinteisessä mielessä, vaan yrittäjämäiseen toimintaan ja elämänasenteeseen, joka toteutuu ihmisen kaikilla elämän osa-alueilla. Yrittäjyyskasvatuksessa korostuu nykyään ennen kaikkea sisäisen yrittäjyys, jolla tarkoitetaan ihmisen yrittäjämäisyyttä kaikilla elämänsä osa-alueilla: ihminen voi olla yrittäjä, vaikka ei perustaisi omaa yritystä, sillä hän on itse itsensä yritys (ks. inhimillisestä pääomasta ja itsen yrittäjyydestä Foucault 2008 sekä Becker 1964/1993). Sisäisessä yrittäjyydessä on kyse elämänasenteesta, tavasta olla tietynlainen ihminen. Tästä syystä sitä on luonnehdittu erinäisin luonteenpiirrelleluetteloin. *Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat* (Opetusministeriö 2009, 15) -raportissa sisäisellä yrittäjyydellä viitataan yksilön yrittäjämäiseen toimintatapaan ja asenteeseen, jota luonnehtivat: “[...] autonomisuus, joustavuus, riskinotto, aktiivisuus, luovuus, itsenäisyys, kilpailullisuus ja vahva suoritusmotivaatio.” Ikosen (2006, 51) mukaan sisäiseen yrittäjyyteen on puolestaan luettu kuuluvaksi: “[...] mm. omatoimisuus, aktiivisuus, sitoutuminen, itseohjautuvuus, elämänikäinen oppiminen, sopeutumiskyky, hyvä työn hallinta, erilaiset taidot ja valmiudet, mielekäs työ, hyvä työviihtyvyys, tuloksellisuus ja tavoitteellinen toiminta, vastuu, rohkeus ja uskallus ja päämäärätietoisuus.”

Sisäisen yrittäjyyden ja aktiivisen kansalaisen ihanteen nivoutuvat toisiinsa: ”aktiivista osallistumista, vastuun kantamista sekä omatoimista ja yrittäjämäistä asennetta tulisi tukea oppilaan kaikessa toiminnassa alaluokilta lähtien” (Opetushallitus 2010, 2). Yrittäjyyskasvatus ei tarkoita nykykeskustelussa ainoastaan yrittäjän työssä tarvittavien kompetenssien opettamista, vaan kaikkien ihmisten kasvattamista yrittäjämäisen asenteen ja toimintatavan omaksumiksi kansalaisiksi ja työntekijöiksi. Yrittäjyydestä, yrittäjämäisistä arvoista ja asenteista on tullut jokaisen kansalaisen ”avaintaitoja”, johon liitetään ominaisuuksia kuten joustavuus, aloitekyky, luovuus, riskinottokyky ja vahva suoritusmotivaatio (Euroopan komissio 2007). Vaikka yrittäjyyskasvatusta tarjotaan kaikille, korostetaan siinä yksilöllistä lahjakkuutta, joka koulun tulisi suunnistaa ja suunnata kansallisen kilpailukyvyn palvelukseen. Yrittäjyyskasvatuksessa ei pyritä niinkään sosiaalisten erojen tasoittamiseen ja mahdollisuuksien tasa-arvoon, vaan siihen, että jokainen ottaisi entistä enemmän vastuuta itseltään ja pystyisi rakentamaan yksilöllisestä kyvykkyydestään itselleen pääomaa työmarkkinoilla, joiden nähdään perustuvan riskeille ja kilpailulle. (Korhonen 2012, 20.)

Yrittäjäkansalaisuuden tulkintoja

Kansalaisuus, kuten mikään muukaan käsite ei ole ennalta annettu: sen sisällystä, merkityksistä ja tavoitteista käydään jatkuvaa poliittista kamppailua. Vaikka uusliberalistinen politiikka pyrkiikin luomaan kansalaisuudesta yhä enemmän yrittäjämäistä tai markkinaorientoitunutta, hyödyntää se edelleen lukuisia yhteisöjä, käsitteitä ja toimijuuden muotoja, jotka ovat perinteisesti kuuluneet valtion tai kansalaisyhteiskunnan piiriin (Keskitalo-Foley, Komulainen & Naskali 2010, 22–23). Yrittäjäyyskasvatuksessa yhdistyvät ja risteytyvät perinteisemmät sekä uudemmat kansalaisuutta koskevat käsitykset ja ideaalit. Toisaalta yrittäjäyyskasvatuksessa yksilöitä kannustetaan perinteitä ja totunnaisia rajoja ylittävään toimintaan. Tällöin ihannekansalaiseksi määrittyy globaalisti ja joustavasti toimiva, massasta erottautuva ja innovatiivinen yrittäjäihminen. Yhtäältä yrittäjäyyskasvatuksessa korostetaan sosiaalista ja yhteisöllistä hyvinvointia sekä kansalaisten velvollisuutta omalla henkilökohtaisella panoksellaan huolehtia yhteisen hyvän toteutumisesta. (Korhonen 2012, 22.)

Hyvinvointivaltion rakentamisessa kansalaisuuden merkitys on korostunut oikeuksien näkökulmasta. Etenkin pohjoismaisessa hyvinvointivaltion mallissa kansalaisuus on tarkoittanut oikeutta tiettyihin kansalaisuuteen sidottuihin oikeuksiin. Viimeistään viime vuosituhannen lopulla kriittiset puheenvuorot oikeuksiin painottuvaa kansalaisuutta kohtaan lisääntyivät. Näissä puheenvuoroissa kansalaisuutta ei enää tarkasteltu muuttumattomina oikeuksina, vaan pikemminkin yhteisöllisenä statuksena, jonka eteen on tehtävä työtä ja johon liittyy aina ulosjäämisen riski. (Saastamoinen 2010, 230.) Uusliberalismissa ei niinkään ole kyse kansalaisten suhteesta yhteiseen yhteiskuntaan, vaan itsestään vastuullisten kansalaisten suhteesta itse muodostettuihin yhteisöihin. Kansalaisuus ei ole uusliberalismissa kansalaisen luovuttamaton oikeus vapau-teen, vaan eräänlaista vapauden käytännöissä rakentuvaa velvollisuutta.

On esitetty, ettei aktiivisen yrittäjäkansalaisuuden diskurssissa nähdä mahdollisuutta tai tarvetta taloudellisen vallan tuottaman subjektivikaation purkamiseen. Oletus taloudellisesta toimeliaisuudesta – kytkettäköön se hyvinvointivaltiolliseen tai uusliberalistiseen politiikkaan – muodostaakin eräänlaisen yrittäjäyyskasvatuksen poliittisen oikeutuksen. Voidaan kysyä minkälaisiksi ihmiset voisivat haluta, jolleivät taloudellisiksi menestyjiksi? (Keskitalo-Foley, Komulainen & Naskali 2010, 24.) Aktiivisen kansalaisuuden ideaalia on perusteltu myös työn muutoksilla. Esimerkiksi Saloniemi (2011) painottaa, että vaikka työssä on tapahtunut paljon muutoksia, ei jatkuvalla muutokselle näy loppua. Tästä syystä, eikä esimerkiksi kansalaisen autonomisuuden vuoksi, kansalaisten toivotaan olevan aktiivisia ja taitavia oppijoita pysyäkseen mukana työelämän haasteissa ja mahdollisuuksissa. Myös Tomperi ja Piattoeva (2005) korosta-

vat, että vaikka puhe aktiivisesta kansalaisuudesta on ollut runsasta, on se myös ollut epäpoliittista, sillä kansalaisista puhutaan ensisijaisesti elinikäisinä oppijoina, vastuullisina kuluttajina ja sopeutuvina työntekijöinä.

Sisäistä, tai niin kutsuttua itsen yrittäjyyttä ja aktiivisen kansalaisuuden ihanteita on tutkittu kriittisesti etenkin kasvatustieteellisessä tutkimuksessa (ks. esim. Brunila & Mononen-Batista Costa 2010; Harni 2014, tulossa; Keskitalo-Foley, Komulainen & Naskali 2010). Brunila & Mononen-Batista Costa (2010, 221) ovat esittäneet, että sisäisestä yrittäjyydestä on tullut julkisen sektorin läpäisevä ja taloustalkoohenkisyttä varmistava hallinnan tekniikka. Sisäisen yrittäjyys ja ”yrittäjäminuus” muodostavat koulutuspolitiikan tavoitteleman ihannekansalaisuuden. Yrittäjyyskasvatuksen ja hallinnan tutkimuksessa korostetaan, että uusliberalismissa tarvitaan autonomisia, itse itseään sääteleviä subjekteja, joita ohjataan hienovaraisesti tekemään päätöksiä, jotka näyttävät henkilökohtaisilta ja välttämättömiltä itse kunkin olemassaolon turvaamiseksi. (Keskitalo-Foley, Komulainen & Naskali 2010, 20.)

Ikosen (2006, 71) mukaan yrittäjyys on kytkettävä osaksi kansalaisena olemista. Hän pyrkii kuitenkin ottamaan välimatkaa edellisen kaltaisiin kriittisiin analyyseihin. Ansiokkaassa *Yrittäjyyskasvatus - kansalaisen taloudellista autonomiaa etsimässä* -kirjassaan Ikosen (2006) hahmottelee kahta diskurssia, joiden kautta yrittäjyyskasvatusta voidaan ymmärtää. Näitä diskursseja hän kutsuu ”uusliberalistiseksi” ja ”hyvinvointivaltiolliseksi” kehyskertomuksiksi. Yrittäjyyskasvatus soveltuu Ikosen mukaan yhtä hyvin kumpaankin, mutta viitekehystä riippuen se saa varsin erilaisia sisältöjä. (emt., 59.)

Uus- tai talousliberalistisen tarinan kautta yrittäjyyskasvatus näyttäytyy Ikosen (2006, 34) mukaan välttämättömänä ja luonnollisena vastauksena muuttuvan yhteiskunnan asettamiin haasteisiin: muutokset niin globaalissa kuin kansallisessa taloudessa ja politiikassa asettavat tarpeen yksilön yrittäjämäisyydelle. Keskeistä tässä tarinassa on hyvinvointivaltion hiljattainen rappeutuminen ja yhteisöllisyyden katoaminen, joka on johtanut eräänlaiseen yksilön loputtomaan, mutta paradoksaaliseen vapauteen. Uus- tai talousliberalistisessa kertomuksessa markkinaehtoinen yrittäjyys nähdään Ikosen (2006, 38) mukaan luonnollisena olotilana. Taloustieteilijä Milton Friedmania mukailleen Ikosen (2006, 38) toteaa: ”[...] kun ihmisten annetaan vapaasti koetella voimiaan, markkinat vievät asioita omalla painollaan oikeaan suuntaan. Valtiovallan ei tarvitse tuota liikettä ohjailla. Harkintaa ja järkeä tarvitaan vain poistettaessa vapaiden markkinoiden esteitä.”

Vaikka pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan ideaa ja talousliberalismia voidaan Ikosen (2006, 35) mukaan pitää osin samankaltaisia elementtejä sisältävinä, poikkeaa hyvinvointivaltion diskurssin yrittäjyydelle annettu merkityssisältö ratkaisevasti uusliberalismin tavasta nähdä yrittäjyys. Ikosen (emt.)

mukaan siinä missä uusliberalismi hyväksyy ainoaksi taloutta sääteleväksi tekijäksi markkinat, hyvinvointivaltion traditio katsoo, että talouden päämäärät ovat alisteisia yhteiselle päätöksenteolle. Hyvinvointivaltion kehyskertomuksesta käsin yrittäjyyskasvatuksen juuret ovatkin yhteistyötä, yhteisvastuuta ja solidaarisuutta korostavassa autonomisen aktiivisen kansalaisuuden ideassa. Autonomisen kansalaisen ajatuksella on Ikosen mukaan pitkät juuret suomalaisessa historiassa ja tämän vuoksi voidaan sanoa, että yrittäjyyskasvatus on pikemminkin paluuta menneeseen ja vanhaan kansalaiskasvatukseen, kuin kokonaan uuteen uus- tai talousliberalistiseen kertomukseen. (Ikonen 2006, 35–36.)

Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistiset tendenssit ordoliberalismin valossa

Artikkelissa on edellä käsitelty 1) ordoliberalismin keskeisiä piirteitä uusliberalistisena ohjelmana, 2) kuvattu kuinka kansalaiskasvatus on viimeisen vuosikymmenen aikana yhdistetty entistä intensiivisemmin yrittäjyyskasvatukseen ja yrittäjyysyhteiskuntaan sekä 3) esitetty tulkintoja yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistisista tendensseistä. Keskeisimpinä viimeiseksi mainituista on nostettu esille Risto Ikosen (2006) esittämä kansalaiskasvatuspainotteinen tulkinta sekä hallinnan tutkimuksesta innoittuneet ”yrittäjämínuus”-analyysit (ks. esim. Korhonen 2012). Kuinka yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistisia tendenssejä voidaan sitten tarkastella ordoliberalismin näkökulmasta? Mitä yrittäjäkansalaisuuteen kasvattaminen tarkoittaa uusliberalismissa, mikäli uusliberalismia tarkastellaan ordoliberalismin tavoin ”taidokkaana luomuksena”, eikä niinkään spontaanina, luonnollisena tai itseorganisoituvana järjestelmänä?

Esitän seuraavassa näkökulmia näitä kysymyksiä silmällä pitäen. Esitän, että vaikka esimerkiksi hallinnan tutkimuksen näkökulmat eivät sulje ulos ordoliberalismista käsin artikuloitua näkökulmaa – itse asiassa päinvastoin – niin ordoliberalismin kautta kyetään ymmärtämään selkeimmin sen, mitä yrittäjyyskasvatus tekee uusliberalistisessa yhteiskunnassa: se tekee interventioita, ei markkinoille, vaan markkinoita varten ja pyrkii muodostamaan eettis-moraalisen viitekehyksen ja ”lujat kannatinpylväät”, mitkä mahdollistavat tehokkaasti toimivan ja koko yhteiskuntaan leviävän markkinalogiikan.

Vuonna 2003 Suomen hallitus hyväksyi yrittäjyyden politiikkaohjelman ja vuonna 2007 työn, yrittämisen ja työelämän politiikkaohjelman. Molempien politiikkaohjelmien tavoitteena on yritteliäs yhteiskunta, työvoiman täysimääräinen käyttäminen ja saatavuus, yrittäjyyden ja yritysten kasvun edistäminen

sekä työelämän laadun ja työn tuottavuuden parantaminen. (Opetushallitus 2010, 3.) Yrittäjyys- ja kansalaiskasvatusta määrittelevissä koulutuspoliittisissa dokumenteissa puolestaan korostetaan, ettei yrittäjyys ei ole mikään erityinen ammatillinen kompetenssi tai tietty kvalifikaatio, vaan kokonainen olemisen tapa, ihmisen asenne itseensä, toisiin ihmisiin ja ympäröivään yhteiskuntaan (ks. esim. Opetusministeriö 2004, 2009).

Edellisen kaltaiset, yrittäjyys- ja kansalaiskasvatukseen kytkeytyvät poliittiset päämäärät ja ihanteet tulevat hyvin lähelle ordoliberalismin ajatusta koko yhteiskunnan kattavasta yrittäjyydestä ja yrityksen ideologiasta, jotka muodostavat eettisen viitekehyksen tehokkaasti toimivalle markkinataloudelle. Koko yhteiskunnan kattava yrittäjämäisyys ja yrittäjyyden ideologia korostuvat molemmissa näkökulmissa, eivät niinkään erityisinä taitoina, kvalifikaatioina tai ammatillisina kompetensseina, vaan tapana ja asenteena elää ja olla ihminen. Yrittäjyydestä muodostuu ordoliberalismissa ”lujat kannatinpylväät” (Röpke 1947, 155), jotka pitävät optimaalisesti toimivaa markkinataloutta toiminnassa. Ordoliberalismissa ei oleteta, että markkinat itsessään vievät asioita oikeaan suuntaan. Itse asiassa, ja tämä on nähdäkseni olennaisinta, ordoliberalismin mukaan tehokkaasti toimivat markkinat eivät ole olemassa ennen kuin ne luodaan. Yhteiskuntapolitiikan, kuten yrittäjyyteen tähtäävän kasvatus- ja koulutuspolitiikan, tehtävä on luoda puitteet ja mahdollisuudet markkinoille. Tähän puolestaan tarvitaan lukuisia interventioita, jotka eivät kuitenkaan kohdistu markkinoihin sinänsä, vaan niiden poliittisiin, kulttuurisiin ja psykologisiin edellytyksiin, jotka ovat aina muotoiltava kunkin ajan vaatimusten mukaisiksi.

Mikäli otetaan vakavissaan Röpken edellä mainittu, sekä samalla koko ordoliberalismin perinnettä hyvin kuvaava periaate, voidaan tarkastella mitkä ovat markkinatalouden ”psykologiset ja poliittiset edellytykset”, jotka on muotoiltava *tämän ajan* vaatimusten mukaisiksi? Kasvatusta, ja etenkin kansalaisuuteen kasvattamisesta voidaan epäilemättä pitää eräänä keskeisenä esimerkkinä tehokkaan markkinatalouden edellytyksistä. Kasvatus luo puitteet sille millaiseksi ihmiset mieltävät itsensä, millaisia suhteita ihmiset luovat toistensa välille, millaisia arvoja ja asenteita ihmiset arvostavat, ja niin edelleen. Aktiiviseen yrittäjäkansalaisuuteen kasvattamista voidaan ordoliberalismin näkökulmasta käsin tarkastella tehokkaan markkinatalouden edellytyksenä, sillä ihmiset eivät ole yrittäjiä luonnostaan. Vai miksi muuten yrittäjyyteen tulisi kasvattaa ja aktivoida niin intensiivisesti? Yrittäjämäiset kansalaiset, kuten kaikki muutkin tehokasta markkinataloutta konstituovat puitteet on luotava aktiivisen yhteiskuntapolitiikan kautta.

Ordoliberalismin näkökulmasta esimerkiksi Ikosen (2006) huomiot uus- tai talousliberalistisesta kehyskertomuksesta eivät välttämättä tavoita olennaisia piirteitä ordoliberalismille tyypillisestä tavasta ymmärtää yhteiskuntapoliti-

kan ja markkinoiden välistä suhdetta. Ikosen (emt., 38) mukaan talousliberalistisessa kertomuksessa esimerkiksi markkinaehtoinen yrittäminen nähdään ”luonnollisena olotilana”, tai että ”markkinat vievät asioita omalla painollaan oikeaan suuntaan”. Kuitenkaan näin ei ole ordoliberalismin kohdalla. Markkinaehtoinen yrittäjäyys ei ole ordoliberalismin näkökulmasta millään tavalla luonnollista, vaan haurasta ja itse asiassa lopulta täysin keinotekoista. Ikosen (emt.) vastakkain asettamat erot hyvinvointivaltiollisen ja uusliberalistisen kehyskertomuksen välillä eivät siis välttämättä ole *eroja* ordoliberalismin näkökulmasta, etenkin jos tämä vastakkainasettelu artikuloidaan sen perusteella mikä niiden suhde on oletettuun markkinoiden luonnollisuuteen, spontaaniuteen tai itseorganisoituvaan luonteeseen. Vaikka Ikonen (2006) käsittelee ansiokkaasti yrittäjäyyskasvatusta ja aktiivista kansalaisuutta osana demokraattista ja vastuullista hyvinvointivaltiodiskurssia, painottuu hänen uus- tai talousliberalismi kriittikkinsä liialti amerikkalaisen uusliberalismin sekä ajatukseen markkinoiden spontaaniudesta ja luonnollisuudesta.

Toisaalta myös ordoliberalismissa korostetaan, että markkinat ovat lopullinen totuuden mittari, tai ”toteamisen periaate”, kuten Foucault (2008, 120) on ordoliberalismi-tulkinnassaan esittänyt. Kuitenkin ordoliberalismissa – ja etenkin Wilhelm Röpken (1947 & 1951) teksteissä – korostetaan eksplisiittisesti myös sitä, etteivät markkinat ja markkinamekanismit sellaisenaan vie asioita oikeaan suuntaan. Markkinat ja kaikkialle yhteiskuntaan levittäytynyt yrittäjäyys ja yrityksen ideologia takaavat sen, että ihmiset toimivat markkinatalouden edellytysten mukaisesti. Lopulta kyse onkin siitä, ettei mitään markkinataloutta tai markkinoiden sfääriä ole, elleivät ihmiset toimi niiden ehtojen mukaisesti tai kunnioita niiden sisäistä logiikkaa. Ordoliberalismin artikuloimassa uusliberalismissa kasvatus- ja koulutuspolitiikka on asetettava markkinatalouden palvelukseen, mutta ei minään rasitteena, vaan välttämättömänä ehtona sille, että markkinataloudelliset periaatteet toimivat.

Edellisen toteaminen ei vielä välttämättä tarkoita mitään normatiivista, vaan pikemminkin auttaa ymmärtämään kasvatus- ja koulutuspoliittisten interventioiden keskeisyyttä (markkina)talouden toimivuuden kannalta. On totta, ettei ordoliberalismin näkökulma yrittäjäyyskasvatukseen eksplisiittisesti sulje ulos esimerkiksi hallinnan tutkimuksen *yrittäjämäinuu*s-analyyseja (ks. esim. Korhonen 2012) tai Ikosen (2006) kansalaiskasvatuspainotteista yrittäjäyyskasvatustulkintaa. Ordoliberalismin näkökulmasta kuitenkin ajatus markkinoiden autonomisuudesta, luonnollisuudesta sekä spontaaniudesta käyvät ongelmalliseksi. Ordoliberalismin näkökulmasta käsin kansalaiskasvatukseen kytketty yrittäjäyyskasvatus voidaan ymmärtää selkeämmin ja eksplisiittisemmin markkinoiden ja niiden ennakkoehtojen toteuttamisena, ei niinkään reagoitina spontaaneihin ja itseorganisoituviin markkinoihin, kuten esimerkiksi Ikonen (2006) on

kriittisessä luennassaan uusliberalismin ja yrittäjyyskasvatuksen suhdetta tarkastellut. Tämä artikkeli esittää, että ordoliberalismi ilmaisee parhaiten sen, mitä uusliberalistiseksi tulkittu yrittäjyyskasvatus, etenkin sisäisen yrittäjyyden merkityksessä tekee: se suorittaa interventioita ei markkinoille sinänsä, vaan markkinoita varten.

On totta, etteivät ordoliberaalit eksplisiittisesti kirjoittaneet yrittäjyys- tai kansalaiskasvatuksesta. Se, mikä on kuitenkin selvää, on että ordoliberaalien ihanneyhteiskunta ei koostu kansalaisista (missään alkuperäisessä mielessä), vaan yrittäjistä ja kilpailijoista. Kyse ei ole ordoliberalismin kohdalla kuitenkaan siitä, että kansalaisuus – joka olisi alun perin ollut jotain muuta – pyrittäisiin muokkaamaan yrittäjyydeksi, vaan siitä, että se mitä olemme tottuneet kutsumaan kansalaisuudeksi on ordoliberaaleille yrittäjyyttä, eräänlaista *kansalaishyveellisyttä* mikäli eettistä termistöä halutaan käyttää. Tästä näkökulmasta käsin tulevat nähdäkseni hyvin ymmärretyksi ne koulutus- ja työvoimapolitiittiset reformit, jotka pyrkivät yrittäjyyden ja yrityksen ideologian entistä intensiivisempään toteuttamiseen kaikilla ihmisen elämän osa-alueilla. Näistä reformeista ja politiikkaohjelmista olen artikkelissa nostanut esille etenkin yrittäjyys- ja kansalaiskasvatukseen liittyviä tendenssejä.

On myös totta, että olisi historiallisesti anakronistista tulkita toisen maailmansodan jälkeistä saksalaista yhteiskunta- ja talouspolitiikkaa sellaisenaan suhteessa yrittäjyys- ja kansalaiskasvatukseen kytkeytyvään kansalliseen koulutuspolitiikkaan 2000-luvulla. Artikkelin tarkoitus ei ole kuitenkaan esittää, että yrittäjyyskasvatuksessa olisi eksaktisti kysymys ordoliberalistisesta talous- ja yhteiskuntapolitiikasta. Tarkoituksena on pikemminkin esittää historiallispoliittinen paradigma, josta käsin voidaan ymmärtää kasvatus- ja koulutuspoliittisten käytänteiden ja ihanteiden merkitys uusliberalistisessa politiikassa, ja tätä myötä artikuloida selkeämmin mahdollisia kriittisiä puheenvuoroja yrittäjyys- ja kansalaiskasvatuksen uusliberalistisia merkityksiä kohtaan.

Viitteet

- 1 Kuten esimerkiksi Bonefeld (2012) on esittänyt, Wilhelm Röpke on ilmaissut ordoliberaaleista kenties selkeiten eettis-moraalis viitekehyksen merkityksen markkinatalouden ja ”vapaiden” markkinoiden toimivuuden kannalta. Tästä syystä artikkelissa keskitytään ordoliberalismin kohdin lähinnä ainoastaan Röpken teksteihin. Röpken kautta kyetään nähdäkseni parhaiten artikuloimaan yhteiskuntapoliittisten interventoiden, kuten yrittäjyyskasvatuksen, merkitys eettisen viitekehyksen luomiseen, mikä puolestaan takaa markkinoiden järjestyksen (”ordnung”).
- 2 Viitataan paradigmalla Giorgio Agambenin (2002) metodologisiin pohdintoihin. Agambenin mukaan paradigma ei ole universaali, abstrakti tai yleinen malli, jota sovelletaan yksittäisiin empirisiin ilmiöihin. Paradigma on pikemminkin singulaarinen ”esimerkki”, mikä

tekee ymmärrettäväksi ilmiöitä laajemmalta alueelta. Artikkelini kohdalla tämä tarkoittaa, että ordoliberalismi ymmärretään ”singulaariseksi” historialliseksi esimerkiksi, jonka kautta analysoidaan ja pyritään ymmärtämään nykyistä uusliberalistista (koulutus)politiikkaa. Ordoliberalismi paradigmana pyrkii paitsi lisäämään ymmärrystä uusliberalistisesta politiikasta, mutta myös rakentamaan ja käsitteellistämään laajempaa ongelmakenttää, artikkelini tapauksessa kansalaisuuden ja yrittäjyyden välistä suhdetta sekä niiden pohjalta rakennettuja mahdollisia kriittisiä puheenvuoroja.

Kirjallisuus

- Agamben, Giorgio (2002). *What is paradigm?* <http://www.egs.edu/faculty/giorgio-agamben/articles/what-is-a-paradigm/> [Viitattu 2.9.2014]
- Becker, Gary (1964/1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press
- Beglung, Karin (2013). *Fighting against all odds: Entrepreneurship education as employability training*. *Ephmera* 13(4), 717–735.
- Biebrich, Thomas (2011). *The Biopolitics of ordoliberalism*. *Foucault studies* 12, 171–191.
- Brunila, Kristina & Sari Mononen-Batista Costa, (2010). Tiedon, työllisyyden, osaamisen, yrittäjyyden ja tasa-arvon eurooppalainen Suomi. Teoksessa Katri Komulainen, Seija Keskitalo-Foley, Maija Korhonen & Sirpa Lappalainen (toim.) *Yrittäjyyskasvatus hallintana*. Tampere: Vastapaino, 207–230.
- Bonfeld, Werner (2012). *Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism*. New Political Economy
- Dean, Mitchell (2013). *The Signature of Power: Sovereignty, Governmentality and Biopolitics*. SAGE.
- Euroopan komissio (2003). *Vihreä Kirja – Yrittäjyys Euroopassa*. http://www.yrittajakoulu.fi/tietotori/Liikanen_EU_%20green.paper.fi.pdf [Viitattu 15.7.2014]
- Foucault, Michel (1991). *Governmentality*. Teoksessa Graham Burchell, Colin Gordon, & Peter Miller (toim.), *The Foucault Effect. Studies in governmentality with two lectures and an interview with Michel Foucault*. London: Harvester Wheatsheaf, 87–104.
- Foucault, Michel (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Palgrave Macmillan
- Foucault, Michel (2010). *Turvallisuus, Alue, Väestö*. Suom. Antti Paakkari. Helsinki: Tutkijaliitto
- Hardt, Michael & Antonio Negri (2010). *Empire*. Harvard University Press
- Harni, Esko (2014). *Mielivaltaista kasvatusta, yrittäjyyskasvatusta, (hyväksytty julkaistavaksi)*. Aikuiskasvatuksen tutkimusseuran vuosikirja Tietokykykapitalismi.
- Harvey, David (2008). *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino
- Hilpelä, Jyrki (2004). *Järjen epäilyä vai suunnittelemattomuuden ylistystä? – ekskursio uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan*. *Kasvatus* 1(35), 55–65.
- Hobbes, Thomas (1651/1991). *Leviathan, eli Kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. Tampere: Vastapaino
- Hänninen, Sakari (2010). *Politiikka hallinnan analytiikassa*. Teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.) *Hallintavalta: Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Helsinki:

- Gaudeamus, 71–94.
- Ikonen, Risto (2006). *Yrittäjyyskasvatus: kansalaisen taloudellista autonomiaa etsimässä*. Helsinki: Minerva
- Keskitalo-Foley, Seija & Katri Komulainen & Päivi Naskali (2010). *Risto Reipas riskinottaja: Koulutuspolitiikan ihannekansalainen*. Teoksessa Katri Komulainen, Seija Keskitalo-Foley, Maija Korhonen & Sirpa Lappalainen (toim.), *Yrittäjyyskasvatus hallintana*. Tampere: Vastapaino,
- Koivusalo, Markku (2012). *Kokemuksen politiikka: Michel Foucault'n ajattelun järjestelmä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Korhonen, Maija (2012). *Yrittäjyyttä ja yrittäjämäisyyttä kaikille? Uusliberalistinen hallinta, koulutettavuus ja sosiaaliset erot peruskoulun yrittäjyyskasvatuksessa*. Joensuu: University of Eastern Finland
- Könönen, Jukka (2013). *Pääomaa etsimässä: Maahanmuuttajien työllistymisen tutkimus ja työmarkkinat ilman tuotantoa*. *Tiede & Edistys* (3) 38, 187–209
- Mirowski, Philip & Dieter Plehwe (2009). *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. London: Harvard University Press
- Opetushallitus (2004). *Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus
- Opetushallitus (2010). *Osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys*. http://www.oph.fi/download/119835_Osallistuva_kansalaisuus_ja_yrittajyys_Liite_5.pdf [Viitattu 15.7.2014]
- Opetusministeriö (2004). *Yrittäjyyskasvatuksen linjaukset ja toimenpideohjelma*. http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2004/yrittajyyskasvatuksen_linjaukset_ja_toimenpideohjelma [Viitattu 15.7.2014]
- Opetusministeriö (2009). *Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat*. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm07.pdf> [Viitattu 15.7.2014]
- Rinne, Risto (2002). *Kansallisen koulutuspolitiikan loppu*. Teoksessa Risto Honkonen (toim.) *Koulutuksen lumo: retoriikka, politiikka ja arviointi*. Tampere: Tampere University Press
- Röpke, Wilhelm (1947). *Ihmisten Valtio*. Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiön kirjapaino.
- Röpke, Wilhelm (1951). *Taloustieteen perusongelmia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otavan kirjapaino
- Saastamoinen, Mikko (2010). *Aktiivisen kansalaisuuden vastatulkintoja: Neuroottinen ja hylätty kansalaisuus*. Teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.) *Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus, 230–253.
- Saloniemi, Kirsi (2011). *Aktiivinen kansalaisuus ja avoimet oppimisympäristöt tulevaisuudessa*. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulujen julkaisuja.
- Tomperi, Tuukka & Nelli Piattoeva (2005). *Demokraattisten juurten kasvattaminen*. Teoksessa Tomi Kiilakoski, Tuukka Tomperi & Marjo Vuorikoski (toim.) *Kenen kasvatus? Kriittinen pedagogiikka ja toisin kasvatuksen mahdollisuus*. Tampere: Vastapaino, 247–286.
- Valtioneuvosto (2005). *Yrittäjyyden politiikkaohjelma 2003–2007*. http://valtioneuvosto.fi/tietoarkisto/politiikkaohjelmat_2003-2007/yrittajyys/ohjelma/fi.pdf [Viitattu 15.7]
- Virtanen, Akseli (2006). *Biopoliittisen talouden kritiikki*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Vähämäki, Jussi (2009). *Itsen alistus: Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa*. Helsinki: Tutkijaliitto / LIKE